

С РИТЪМА НА ВРЕМЕТО

Георги Цанев

Георги Бакалов е едно от най-забележителните явления в историята на нашата култура след Освобождението. Надарен с неизчерпаеми сили и изключителна работоспособност, той се увличаше в много области на обществения и културен живот. В нашето съзнание обаче неговото име е свързано най-вече с литературата и преди всичко с критиката. Но тоя критик, роден в Стара Загора, града на поетите, извършваше всичко, до което се докоснеше, с вдъхновението на поет.

Социалистически деец-просветител, забележителен, неуморим пропагандатор на марксизма, издател и преводач, публицист и литературен критик, редактор на вестници и списания, организатор на литературни начинания — Георги Бакалов остави трайни следи във всички тия дейности, които най-често извършваше едновременно. Човек с колосална енергия и огромна ерудиция, с темперамент на борец и с воля за творчество, оптимист и ентузиаст. В моята повече от половинвековна дейност съм работил и съм имал близки връзки с мнозина, но не познавам човек ангажиран така страстно в толкова области на обществено-политическия и културен живот като Георги Бакалов.

Само преводите му, ако вземем, ще получим учудваща бройка. В спомените си за него Христо Радевски съобщава: „В дългото — при ония условия — траурно шествие неговият съгражданин и личен приятел Николай Лилиев бил казал:

— Много от тия, които сега изпращат покойника (на погребението имаше и идейни противници на Бакалов), не го признаваха приживе. Но съмнявам се колцина от тях са прочели толкова книги, колкото той е превел.“ Аз съм чувал, че тая фраза принадлежи на Димитър Подвързачов, друг негов съгражданин. Но който и да е — това твърдение говори за впечатлението, което е правила безпримерната преводаческа дейност на Бакалов. От „Жълтурката и Кълвача“ и „Майка“ на Горки до Гьотевия „Фауст“ (в проза) и от „Комунистическият манифест“ и Марксовия „Капитал“ (т. I) до „Произход на видовете“ от Дарвин — такъв е широкият диапазон на неговите преводи — всички свързани с прогресивното материално и духовно развитие на обществото. Голяма част от тях са номера на многобройните библиотеки, тъй характерни за издателя Бакалов. Предназначението на всички тия преводи, както и на оригиналните му трудове, беше пробуждане класовото самосъзнание на работническата класа, издигане нейното културно равнище. На неговите преводи дължат много за своето обществено, литературно и общокултурно възпитание учащите се и цялата наша интелигенция.

Не по-малко значителна е и ролята му като редактор на списания и организатор в литературния живот. Няколко поколения писатели — поети и прозаисти, — привлечени в списанията му, са били насърчени и подпомогнати морално

от него. Редица критици са школували при тоя майстор публицист. Тия, които са работили с него и участвуват дейно и днес с художествено и критическо слово в нашия литературен и културен живот, си спомнят с благодарност уроците и заветите на своя учител.

*

Тъкмо като редактор и организатор на литературни групи Бакалов — който носеше младежки дух — обичаше да работи с млади автори, дори начеващи. Привличаше ги в своите списания и им даваше възможност да проявят всеки своята творческа индивидуалност.

За пръв път голяма група от млади писатели той събра в сп. „Съвременник“ (1908—1910). Сътрудници са В. Карагъзов, Страшимир Кринчев, Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Дим. Подвързачов, Георги Райчев, Рачо Стоянов и др. От по-старите писатели тук са Г. П. Стаматов и Ст. Михайловски. Определени социалисти са само Карагъзов и Кринчев. Димчо Дебелянов е съчувственик. Изглежда, че и Георги Райчев е изпитвал известни симпатии към социалистите. Другите са аполитични — но всички са хуманисти и демократи. Стаматов и Михайловски са критически реалисти.

На пръв поглед изглежда странно, че такъв заклет противник на буржоазната литература, какъвто беше Бакалов (а буржоазна литература за него беше творчеството на всички съвременни писатели несоциалисти), приема за сътрудници на едно социалистическо списание автори, които нямат нищо общо със социализма. В действителност тук няма нищо чудно. То си е в стила на неговата практика. Разбира се, той се придържа строго в принципа, че литературата в класовото общество е класова, по въпроса за писателите несоциалисти има сектантско отношение. Но той прави опит да използва таланта на млади писатели, които са още в началото на своето развитие и са податливи на въздействие, а също така и да привлече някои от по-старите реалисти.

В „Съвременник“ в същност Бакалов продължава практиката си, усвоена още в началото на нашия век: теоретически отрича като вредна за пролетариата литературата, създавана от писателите несоциалисти, а практически използва редица техни творби за възпитаване на борчески дух у работниците. Така в издадените от него сборници „Лъчите на поезията“ (1901) и „Към свобода“ (1902) — предназначени за работнически утра и вечеринки — той помества работи не само на Ботев, Полянов, Яворов (от първия период), но и от Ив. Вазов, Ст. Михайловски, Пенчо Славейков, Мих. Георгиев и др. Нещо повече: най-много са стихотворенията от Вазов, когото най-много отричаха и партията, и Бакалов. Същото е и в сборника „Пред изгрев“, съставен за „работнически срещи, вечеринки и утра“ от Л. Дюкмеджиев и издаден от партийната книжарница на тесните социалисти в 1910 г. Това са стихотворения, които изразяват социални чувства, протест и недоволство от буржоазния строй, избобличават обществени недъзи, вдъхновяват за борба, възпяват свободата.

Принципно същото имаме и в „Съвременник“. И в него Бакалов подбира — само че не произведения, а автори. Ето Михайловски. Той му беше известен като писател, който се люшкаше от най-реакционния лагер към най-напредничавия, социалистическия. В началото на века той беше сътрудничил в широкосоциалистическите издания. В „Общо дело“ през 1900 г. беше отпечатал своя „Пролог към книгата на робите“ — най-силното му по идея стихотворно съчинение. През януари 1901 г. Бакалов му беше писал писмо, в което съобщава, че „счита за приятен свой дълг“ старателно да популяризира неговата поезия в своята партия, „а чрез нея и в най-тъмните работнически маси“. Нещо повече: в същото писмо Бакалов казваше, че в лицето на Михайловски „потиснатите и онеправдани люде“

ще намерят „дълго очаквания свой поет“. Бакалов, разбира се, се излъга в това си пророкуване. Но в ония години Михайловски, както се вижда и от други данни, се е бил проникнал от уважение към социалистите — борци против един държавен строй, на който той е виждал много ясно гнилите подпори. И в „Съвременник“ авторът на „Книга за българския народ“ печата остроизобличителната антибуржоазна сатира „Людокос“, както и насочената против безсмислиците на декадентите сатира „Демонисти и упадъчници“. В списанието си Бакалов поддържаше линията на реализма и социалната тематика. Но допускаше и творби не-социални, а просто израз на обикновени човешки възмущения — каквито бяха скръбните стихове на Дебелянов и Лилиев. Тук Дебелянов напечатва стихотворения с интимни, любовни мотиви, които не е грях да четат и работниците, публикува и други лирични творби със светли пролетни настроения. В кръга на „Съвременник“ съществуваше атмосфера, в която се говореше, пишеше и мечтаеше за социализъм. Тук пишеха по общественно-политически, общокултурни и литературни въпроси социалисти — наши и чужди. Бакалов дори беше успял да спечели за сътрудник твърде популярния у нас и обичан от нашата народна интелигенция и от много писатели Максим Горки. Горки му пращаше свои непечатани произведения — така че да излязат едновременно и на български, и на руски език. В „Съвременник“ се поместваха работи от Маркс, Кауцки, Плеханов, Ида Акселрод и други световноизвестни социалисти. На кориците се съобщава, че през втората годишнина са обещали своето сътрудничество Мартов, А. Богданов, Ан. Луначарски.

Трябва да се има пред вид, че по страниците на списанието се срещаше най-много името на самия Бакалов, който пишеше литературни статии, очерци, рецензии за редица български писатели. Със създадената атмосфера в кръга около „Съвременник“, със статиите си, с поведението и ерудицията си редакторът оказваше влияние върху своите сътрудници. Естествено и неспирно те се съобразяваха с програмата на списанието. По тоя начин Димчо Дебелянов написа социалното стихотворение „Кръстопът на бъдещето“, Рачо Стоянов — разказ за съдбата на онеправданите „Малката робиня“ (из фабричния живот). Най-интересно е влиянието на Бакалов върху Лилиев. Тоя нежен лирик на интимните, скръбните и най-субективни настроения публикува в „Съвременник“ социалното стихотворение „Аз чувам сърцето на мъртвия ден“. Поетът чува „кимвали на нови зори“, „чува гръби и зов за борби“, чува „шума на бъдещия град“. И най-последно изразява своята надежда, „че скоро ще съмне“. Стихотворението има мотото от Уйтман. В творческия живот на Лилиев това е едно малко чудо: да подхване характерния за революционната поезия „зов за борби“! И тук не бе достатъчен безспорният авторитет на редактора — това чудо беше извършила приятелската любов на критика към поета. Показателно е, че оптимистичният мотив за „разсъмване“ се среща по-късно и в друго стихотворение на Лилиев, което той помества в редактираното пак от Бакалов списание „Борба“ (1914):

Ала в оня миг, когато гръмне
властният глас народен в родния край —
в моята родина ще разсъмне —
своите синове ще тя познай.

Така Бакалов успяваше да приближи — макар и най-общо — сътрудниците си към своите идеи и към разбиранията си за художественото творчество. Списанието не измени своя социалистически облик — остана на марксистически позиции. Значението на „Съвременник“ е в това дейно творческо обединение между писатели социалисти и несоциалисти, но демократи и хуманисти, за да се създаде под ръководството на редактора една литература, ако не направо социалистическа, то във всеки случай антибуржоазна.

Че наистина младите тогава поети са се били привързали към Бакалов, че създадената в списанието атмосфера им е харесвала, личи от едно писмо на Димчо Дебелянов до Николай Лилиев. „Съвременник“ спира — пише Дебелянов — изчезна едно малко поле за състезанието на „младите таланти“: Лилиев, Дебелянов... Карагъзов, А. Томов и др. Как ти се струва?“

В „Съвременник“ Бакалов започва в същност своята сериозна системна литературно-критическа дейност. По-рано критически статии и рецензии пише между другото. Най-важни литературни документи до 1908 г. са „Песни на революционера“ (1895) — сборник от оригинални и преводни стихотворения, и остро отрицателната рецензия за стихосбирката на Кирил Христов „Трепети“ в „Ново време“ (1898), подписана с псевдонима Базаров. А страниците на „Съвременник“ са изпълнени с критически статии и бележки от Бакалов. Само за Вазов са поместени четири негови обширни изследвания и рецензии остро критически: Вазов бил поет на заможното еснафство и шовинист; за Яворовата книга „Подир сенките на облаците“ една отрицателна рецензия; за „Regina mortua“ на Траянов също отрицателна рецензия и др.

*

След Първата световна война Бакалов имаше вече зад гърба си дългогодишна дейност като литературен критик, издател, преводач, просветител на работническата класа и редактор на многобройни вестници и списания, които не ще изреждаме. В тоя момент, след войната, с идещия от далече път на известния литератор се преплете и младежката нишка на моя живот. Личното ми познанство и преки връзки с Георги Бакалов датират от първата половина на 20-те години. Но, както се е случвало и с други от моето поколение, името, книжовната му и издателска дейност ми бяха известни от по-рано — още от ученическите години във Враца, когато си изписвахме преведени от него марксистически книги и художествени произведения или негови литературно-критически съчинения. Преди да се срещнем с Бакалов, аз бях вече чел негови издания — например книгата му „Българската литература и социализмът“, сборника „Изкуство и критика“ (с философски и литературни статии от Плеханов и други руски марксисти), някои номера от библиотеките му „Книжки за народа“, „Библиотека на научния социализъм“ и др. И когато — след Първата световна война — дойдох за пръв път при него в София, аз влязох в кабинета му в книгоиздателство „Знание“ като при почти познат човек, на когото бях дори изпратил през есента на 1915 г., преди да ме повикат в казармата, един свой превод за издаване.

След войната Бакалов, който беше посрещнал Октомврийската революция възторжено, продължи своята издателска и литературна дейност. По това време — през 1922 г. — аз започнах литературната си дейност и общата работа ме сближи с Бакалов. Публикувах своите първи работи в същите издания, в които и той сътрудничесе — в комунистическия периодичен печат — най-често в „Притурката“ на „Работнически вестник“ и в органа на Комсомола „Младеж“, редактор на който беше Тодор Павлов. Бакалов помещаваше мои статии в редактирания от него всяка година на 2 юни „Ботев лист“, издаван от комунистическата партия. Бяхме заедно членове на съществувалата за малко време Пролеткулт. Средахме се за решаване на задачи, свързани с тая организация, или за обсъждане на някоя книга. Веднъж у дома пред нашата пролеткултовска група Иван Мешеков прочете отрицателна рецензия за поемата на Ангел Каралийчев „Мауна лоа“. Бакалов се съгласи с Мешеков, но го посъветва да не я печата. Той можеше да се шегува приятелски с пишешите младежи за слабостите на произведенията им, но когато те бяха таланти и комунисти, той ги протежираше и щадеше авторското им са-

молубие. Към бездарните обаче, още повече когато бяха реакционери, той беше остър, саркастичен, безпошаден.

С богатия си опит, натрупан през трите десетилетия на своята дейност, Бакалов навлезе с нов ентузиазъм в литературния живот след Първата световна война. Една бурна епоха, основният тон на която даде Октомврийската революция. Работническата класа, вдъхновявана от примера на руските работници и селяни, се намираше в революционен подем във всички страни на Западна Европа, особено в ония, които бяха победени във войната. В революционен подем бяха работническите и селски маси и у нас. Революционните настроения завладяха и нашата народна интелигенция, включително и артистичните среди. Бакалов, сам вдъхновен от идеите на Октомври, беше в своята стихия. В разбушувалото се море на новата епоха неговият кораб плуваше с пълна пара.

Между нас, младите тогава литератори — поети и критици, — той се ползуваше с голям авторитет. Вече работехме на една и съща фронтова линия. Срещите с него очаквах с радост. И не че бях непременно съгласен във всичко с него, но неговата реч, която лесно се възпламеняваше, неговият находчив ум и бистра, жива, бих казал, пластична реч, неговите огромни знания ме покоряваха и аз го слушах и разговарях с него с истинско удоволствие. Той обичаше да говори за руската литература, която познаваше отлично, превеждаше от нея и я популяризираше у нас. При всички юбилейни дати на руските писатели той публикуваше обширни статии за тях. Всеки момент той беше готов да изнесе беседа, да произнесе възторжена реч за кой да е от големите автори — без всякакви колежии дори. Разказваше анекдоти из живота им и цитираше наизуст техни произведения. Популяризирането на руската класическа, а после и на руската съветска литература е една от най-големите заслуги на Георги Бакалов. При това той познаваше много добре и руски език, говореше свободно като русин и стана през 30-те години автор на руско-български речник, който има това предимство, че за пръв път съдържа и новата руска лексика, създадена през и след революцията.

От руските писатели особено близък до сърцето му беше Некрасов („най-любимия“ му поет). От него дори той по-късно превежда стихове и ги издава през 1938 г. — сборник „Мъст и печал“. Споменавахе твърде често и Салтиков-Шчедрин, а с Максим Горки още преди войната е бил в преписка. В 1921 г. Бакалов превежда сборника „Под знамето на Пролеткулта“ — със статии от В. Полянский и А. Луначарски, когото той цитира в своите статии. Бакалов беше възприел някои от естетическите схващания на Пролеткулта, пишеше статии за него, но с крайното нихилистично отношение на В. Кирилов към наследството той не се съгласяваше. Известно е, че в едно свое стихотворение пролеткултовският поет Кирилов заявява:

Во имя вашего Завтра — сожжем Рафаэля,
разрушим музеи, растопчем искусства цветы.

Макар че сам не приемаше съвременната несоциалистическа литература изобщо, Бакалов — човек с голяма хуманистична култура — се уплаши от тоя краен нихилизъм на Кирилов и му възрази рязко и категорично. И като най-силен аргумент в своето възразение той привежда мисли на „най-компетентния русин“, комисаря на просветата Луначарски. Една от тия мисли гласи: „Не, за хилядо и един път повтарям, че пролетариатът трябва да бъде въоръжен с общочовешката образованост, — той е историческа класа, той трябва да върви напред във връзка с всичко минало“ („Беседи по изкуството“, 1924).

В началото на 20-те години Бакалов, както казах, беше изминал дълъг път като социалистически деец и литератор — път, твърде неравен, засенчен от политически грешки, но винаги целенасочен в областта на културната, просвети-

телска и литературна дейност. Тук неговият искрен стремеж и беззаветна преданост го представят като човек, който притежаваше нещо от възрожденския патос. Каквото и да вършеше, вършеше го с цел да помогне на народа, на работническата класа в нейните борби за нов свят, за социализъм. И от литературата изискваше да бъде оръжие в тая борба. Собствената му издателска и литературно-критическа дейност също така имаше за непосредствена цел да служи като средство, като оръжие в класовата борба на пролетариата. Още когато издава първата си книга — „Песни на революционера“ (1895), той пише в предговора: „Да спомогна за нейното [на работническата класа] пробуждане — ето защо издавам тая сбирка.“ Това признание напомня направо признанието на Васил Друмев, който в 1860 г. изповядва в предговора на първата си повест „Нешастина фамилия“, че с написването ѝ е целял да принесе някаква полза „Майце си“. По-нататък в предговора си Бакалов заявява, че не е поет, че стихът му е „неодялан“, но подчертава, че той „е отзив на страданията, борбите и надеждите на пролетариата“. Така още 22-годишен той формулира, макар и малко несръчно, оня утилитаристичен принцип, който изтъква примата на съдържанието — на полезното и идейното съдържание — и който ще го ръководи в практиката му като критик.

В ония години — първата половина на 20-те — Бакалов разви богата критическа дейност. При вечните му спорове с крайно вулгарния социолог Иван Клинчаров по въпросите около Ботев аз бях решително на страната на Бакалов. Бакалов беше страстен, извънредно находчив и остроумен полемист. Особено значение имат в ония години полемичните му статии по въпросите на пролетарската поезия. Пред българската марксистическа литературна критика и теория стояха тогава нерешени два основни, свързани един с друг въпроси — за литературното наследство и за характера на пролетарската революционна литература като съдържание и форма. Най-примитивни, опростителски теории по тия въпроси развиваше Ив. Г. — три букви, под които се изписаха толкова — малко е да се каже сектантски — просто нелепи и вредни мисли. И то по някакво страшно недоразумение — в „Ново време“! Иван Генчев се опираше върху теорията на съветския критик Федор Калинин, член на ЦК на Пролеткулта, представител на крайния нихилизъм по отношение на културното наследство. В статията на Калинин „Диктатурата на пролетариата в изкуството“, преведена и печатана в „Ново време“ (1923), основните мисли се свеждат към това, че изкуството от буржоазното минало за нас има „само историческо значение“. Не са ни нужни нито Шекспир, нито Толстой, нито Достоевски. На „старите художници“ ще гледаме „като на паметници на старината, отминаващи в историята на културата“. Тия мисли, проникнати от любов към победилия пролетариат, но съвсем наивни и сектантски, свидетелствуват за пълно непознаване на реалното развитие на литературата. Сякаш по повод на подобни мисли пише с гневен тон Анатолий Луначарски: „Само от лицемерие или от невежество може да се говори, че всичкото старо изкуство няма никаква ценност, че на земята не е имало велики епохи на изкуството, велики художници и велики произведения. Само един оголял анархист, който случайно се сметнал за комунист и марксист, може да мисли, че пролетариатът е човек гол на голата земя, който се отказва от цялата минала култура.“ След публикуването в „Ново време“ на статията на Калинин се разпалва гореща дискусия по въпроса за пролетарското изкуство — за неговото създаване и характер. Дискусията, в която участвуват Г. Бакалов, Т. Павлов и Ив. Генчев, се предизвиква от Генчев. Тоя лъжемарксист, настанил се кой знае как в редакцията на научно-теоретичния орган на партията, напечатва статията на Калинин, за да я има като опора срещу Бакалов. Към нея помества бележка, явно насочена против Бакалов. В следната книжка на списанието той публикува своя статия „Отношението ни към изкуството“. Няма да излагам съдържанието ѝ — то не заслужава това. Ще се спра само на най-важното положение в нея — моти-

вите в пролетарското изкуство и неговата форма. Тук достига своя апогей сектантската ограниченост на автора. Нашето изкуство — ни поучава Генчев — ще бъде грубо политическо. „Неговите главни мотиви трябва да бъдат мът към господстващата класа и зов за борба. Ние бихме казали — доуточнява Генчев, — неговите единствени мотиви да бъдат те.“ И след като е така обеднил представата за пролетарското изкуство, като е свел мотивите му единствено до два, и то формулирани твърде елементарно, Генчев определя и неговата форма. И като забравя огромния исторически факт (или просто не иска да се съобрази с него), че Смирненски беше вече създал пролетарска революционна поезия с много висока художествена форма, Генчев продължава: „То [пролетарското изкуство] си служи . . . с ниска художествена форма. . .“ То няма да вземе готовите „културни“ форми на буржоазното изкуство, а ще ги понижи (р. а.), за да бъде понятно на масите.“ По този въпрос Бакалов беше се вече изказал в една по-раншна статия в „Ново време“. „При научния социализъм — пишеше там Бакалов — и дума не може да става за опростяване, за приспособяване към масите чрез понижение на културните форми.“ Като цитира това правилно твърдение, Генчев самоуверено възразява: „Може и да не става дума, но „културните“ форми ще бъдат понижени, колкото и да са скъпи те на буржоазните критици, та и на др. Бакалов.“

На вулгаризаторските теории на Генчев отговаря пак в „Ново време“ Бакалов. Той изхожда от вярното положение, което и днес е в сила: не може движението, което е стимулирано от най-възвишените идеи и което се стреми да създаде най-справедливия висококултурен строй, да изразява своите идеи и чувства в ниски, примитивни форми, не може да се задоволи с едно примитивно изкуство. „Ако др. Ив. Г. — пише Бакалов — не смята, че и съдържанието на пролетарското изкуство трябва да се понизи, тогаз нека не зове назад — към примитивността, а напред — към преодоляване мъките на формата, за създаване едно блестящо изкуство, което не е възможно без хармонично съчетание на съдържание и форма.“ Бакалов привежда и конкретни примери. Ако Генчев — възразява той — пристъпеше към Ботев и към Смирненски „със своя естетически рецепт: да понижат формите на своето творчество — ние нямаше да имаме онова могъщо оръжие в класовата борба на пролетариата, каквото притежаваме в тяхната поезия“.

Така Бакалов защити убедително марксистическото схващане за формата на пролетарското изкуство. Колкото се отнася до мотивите, т. е. до идейно-емоционалното и съдържание — по този въпрос той се беше изказал много по-рано. Още в 1921 г. в една възторжена статия в „Работнически вестник“ за пролетарската поезия в Съветска Русия той изтъква, че тя е „мошна“, че „издига, въодушевява, възпитава, възпламенява“. Но той отбелязва и нейните слабости. „Тая поезия — пише той — е може би още еднообразна, във всеки случай не многообразна.“ В нея не са намерили място любовта и природата. Но виждайки правилно тая празнота, Бакалов се примирява с нея. „Пред величието на тия предтечи на свободния човек — се аргументира той — не жалиш“, че в тая поезия липсват любовта и природата: и за тях шло да дойде време, и те щели да бъдат възпети. . . „от поезията на бъдещето“. Природата днес била „заменена от фабриката и завода, розите — от железните цветя“. Разбира се, Бакалов има пред вид пролеткултовската поезия в първите години след Октомврийската революция и я оправдава с основния принцип, от който той самият винаги се е ръководил — че поезията днес трябва „да спомогне за пълното освобождаване на човека“. Но — бихме възразили ние — човекът в Съветска Русия беше вече освободен и тоя освободен човек Смирненски вече възпяваше. При това в съветската поезия навлязоха наскоро и любовта, и природата. Но и в страните, неосвободени от капиталистическия гнет, каквато беше нашата родина, револю-

ционната поезия не можеше, не биваше да чака пълното освобождение на човека и чак тогава да обърне внимание на любовта, на възторга от природата и на толкова още човешки преживявания. Пълното изображение на човека, работника, бореца не може да пречи на пълното звучене на главния мотив: зова за борба.

Необоримо доказателство за това беше революционната поезия на Смирненски, която със своята високохудожествена форма и най-разнообразно съдържание или по-точно с единството на съдържание и форма разбиваше без остатък опростителската теория на Генчев. И когато се появи историческата стихосбирка „Да бъде ден!“, Бакалов пръв, в края на февруари 1922 г., побърза да се отзове възторжено. „На улицата на пролетарската поезия — писа той, перефразирайки един израз на Чернишевски — настъпи празничен ден. Млад, свеж, сочен талант в шеметната пъстрота на свои оригинални краски и образи, които извират и се пръскат като огнен каскад, внесе тази радост със стихотворната си сбирка „Да бъде ден!“. Тая рецензия, дадена в „Работнически вестник“, не беше публикувана. По-късно Бакалов я предлага на в. „Младеж“, дето излиза на 14 окт. 1922 г. За авторитета на критик, който има Бакалов, свидетелствува бележката, сложена от Тодор Павлов към статията в „Младеж“: „Пролетариатът трябва достойно да цени своите таланти, за които буржоазната „критика“ мълчи. Ето защо, при все че в „Младеж“ се дадох вече два отзива за поезията на др. Смирненски, редакцията намира за необходимо да даде и авторитетното мнение на др. Бакалов.“ За второто издание на „Да бъде ден!“ Бакалов пак пише рецензия с простото заглавие „Другаря Смирненски“ и я изпраща в „Ново време“ в началото на март 1923 г. Тя обаче излиза едва на 15 август — след смъртта на Смирненски, — когато очевидно при така широко изразената скръб за загубата на големия пролетарски поет не е било възможно да не се публикува. И ако виновникът за спирането на рецензията в „Работнически вестник“ е трудно (макар и не невъзможно) да се открие, то в „Ново време“ можем със сигурност да кажем, че това е прословутият Ив. Г.

За Смирненски Бакалов написа редица статии и преди смъртта му, и след нея. Той го защитаваше от буржоазната реакционна критика. Той популяризираше неговото творчество. Знаменателно е, че напук на мнението, че Бакалов не бил обърщал внимание на художествената форма, а се интересувал само от съдържанието, той в една от статиите си за Смирненски, след като изрежда основните мотиви в съдържанието на неговата поезия, заявява: „А формата — феерия от огнеструйни образи и картини. . . И нека си признаем ние, изкопнелите за искрена и истинска пролетарска поезия, че това начало бе славно, многообещаващо. То ни разкриваше велики възможности.“ Трябва ясно да се каже: Бакалов не беше безразличен към художествената форма. Той винаги е подчертавал единството на съдържание и форма и е твърдял, че пролетариатът, който се стреми да изгради най-висшето, социално справедливо общество, не може да не се стреми да създаде и поезия със съвършена художествена форма. Истината е, че когато говореше с възторг за някой поет, той подразбираше и художествената форма на неговото творение, красотата на която той чувствуваше, но се изказваше за нея декларативно. Изобщо Бакалов имаше усет за красотата на поезията. Но запленил от идеите, той всякога се питаше каква идейност се крие под красивата форма — наша или чужда. Той разглеждаше идейно-емоционалното съдържание, мотивите. Критиката му беше идейна и психологическа, и социологическа, но не и художествена — той не показваше как възприетото от живота се превръща в поезия под перото на поета. Критиката му оценяваше реалистическите особености на творчеството, мирогледа на писателя, проникваше в психологическата и социалната страна на творбата. Прекрасен пример е хубавият психологичен и особено социологичен анализ, който той е направил на обществените типове в повестта на Елин Пелин „Гераците“. Един образцов анализ.

Когато веднъж поетът Атанас Смирнов го упрекнал за този характер на неговата критика, Бакалов отговорил: „Разбирам те добре. Разбирам аз и от по-интимното в творческата лаборатория на писателя. Виждам го не по-зле от някои. Но строят на моята критическа дейност от години вече е такъв, че не мога току-така да го променя. Това е строй на нашата воинствуваша марксистическа критика, тя се бори сега за нещо по-важно и съществено със средствата на критика-публицист, като оставя другото в сянка, за което и ти ме укоряваш. Аз съм посочвал съдържателното, нашето и мобилизиращото, това, което отваря очите на народа в борбата му за освобождение.“ Това признание показва, че Бакалов е разбирал характера на своята критика. Но сам той, когато отговаря на опростителя Генчев, подчертава, че поезията на Ботев и Смирненски е наше мощно оръжие в класовата борба, защото е високохудожествена. А това значи, че марксистическата критика би трябвало да насочва пролетарските поети към високохудожествена форма, като подлага творчеството им именно на художествен или по-точно идейно-естетически анализ. Да се покаже дали и доколко идеите и жизнените факти са придобили художествено, образно въплъщение. Една такава критика също така може да бъде и трябва да бъде воинствуваша. Но Бакалов беше представител на публицистичната критика, както сам признава — тя беше присъща на неговата борческа природа. И тук той беше истински майстор, който на времето си извърши добра работа за чистотата на пролетарската поезия. Темпераментен, емоционален и някъде образен стил, категоричен тон, ясна, хубаво построена фраза, в която възторгът се заменя — дето е нужно — с остра ирония или лют сарказъм, богат, точен, чист български език — ето отличителните черти на неговите критически работи. Той притежаваше умението с една или няколко думи да охарактеризира художествена добродетел или творчески недъг у писателя: „Муза с мундир“, „Мъртвата ивица в нашата литература“, „Поет на огнените гриви“ и мн. др. След публицистичната критика — казваше той — ще дойде време да се говори и за друго. И признаваше искрено: „Ние разчистваме пътя за делото на критика-художник.“

*

Опитен организатор, смел, талантлив публицист, Георги Бакалов умееше да работи при всички обстоятелства — и при най-тежките можеше да намери форма да каже своята дума като комунист. Неговата активна и борческа натура не го оставяше никога да чака „по-благоприятно време“. Той схващаше веднага характера на историческия период — какво е необходимо и какво е възможно да се извърши, за да проникне комунистическата мисъл до работния народ. Той напипваше пулса на обществения живот, той чувствуваше ритъма на времето във всеки момент и се съобразяваше с него — долавяше актуелните задачи и намираще начин за тяхното решаване.

Той си изработваше езоповски език, когато бе забранена марксистическата терминология. Неизчерпаемата му енергия стигаше винаги да се справи с всякакви материални и обществено-политически трудности, да посочи изход и от най-заплетени обстоятелства. Неуморим и изобретателен, той откриваше нови форми и начини за дейност. Такъв го познах най-вече в края на 1923 г.

След варварското потушаване на Септемврийското въстание фашистката власт се наложи с всичката си жестокост в страната и упражни кървав терор над всичко прогресивно. Създаде се Закон за защита на държавата. Въведе се цензура. Всички комунистически издания бяха спрени. Партията преминаваше в нелегалност. За революционната литература, която бе започнала да се развива така хубаво в комунистическия периодичен печат, настанаха тежки дни. И в този труден момент Георги Бакалов намери изход. Как ни събра, как ни съобщи (то-

гава никой от нас нямаше телефон), не знам. Но си спомням ясно как в една юмврийска вечер по здрач се разхождахме — той, Разцветников, Каралийчев и аз — по площада около храма „Александър Невски“ и приказвахме за литература, за положението, за това — как би трябвало да се работи при настъпилите нови условия. Най-после Бакалов ни съобщи съвсем категорично (очевидно беше дошъл с взето вече решение), че той започва да издава списание и ни кани да го подкрепим. Така се роди „Нов път“, на което ние (заедно с Фурнаджиев, на когото веднага съобщихме) станяхме редовни и най-близки сътрудници. Бакалов умееше да създаде най-другарски отношения между себе си и нас — така че ние се чувствувахме задължени като към свое списание. Той работеше колективно с цялата група. За нас четиримата това беше прекрасна школа. Бакалов, който беше така остър в споровете със своите противници и изобщо когато се скараше с някого, към своите сътрудници проявяваше голяма толерантност. Даваше им свобода на мнение — разбира се, в границите на програмата на списанието. Не си спомням да е поправял някога нещо в статиите ми или да е „редактирал“ стиховете и разказите на моите другари. Или пък да е отказал нещо да ми напечатата.

В организирането и редактирането на „Нов път“ — което излизаше два пъти месечно с педантична точност на първо и петнайсетото число — Бакалов прояви изключителна енергия и умение. Списанието веднага стана средище на цялото младо поколение писатели: в него сътрудничеа още Димитър Осинин, Николай Хрелков, Камен Зидаров, Емил Коралов, Тодор Харманджиев, Иван Мешеков (Д. Ив.) и др. Във втората годишнина напечатаните първите си разкази Крум Велков (с псевдоним Кешиш Първан). То публикуваше статии от Тодор Павлов по философски и обществено-политически въпроси, от Димо Хаджидимов на обществени теми и от Петър Георгиев и много други комунистически дейци работи с различни псевдоними.

„Нов път“ беше комунистическо списание, макар това да не се казваше открито поради фашисткия Закон за защита на държавата. То се ръководеше от партията. Още в първата статия на първата книжка — „Задачите на „Нов път“, подписана „От сътрудниците“ (а не „от редакцията“ — Бакалов държеше за колективния метод на работа в списанието), се развива мисълта, че старият свят е в криза и се разпада. „Ролята на новото изкуство в това разпадане на стария свят и раждането на новия е от първостепенно значение.“ Задачите на списанието се определят така: то „ще се стреми да съдействува за разширяване и задълбочаване на връзката между новото изкуство и широките работни маси“, да увеличи „размера на въздействие на това изкуство върху тях“ и да им помогне да си изработят „нужния мироглед и нужната естетическа култура“.

„Нов път“ се бореше за марксистеска идеология в литературознанието, за комунистическо идейно-емоционално съдържание на изкуството, за създаване на литература, която да е израз на борбите и стремежите на работническата класа, да я вдъхновява за борба. То воюваше с буржоазната естетика и литература и пропагандираше, доколкото можеше при ония условия, съветската литература. Отзоваваше се бързо, своевременно на литературните прояви и поместваше остри критики за произведения с реакционен характер или слаби в художествено отношение. Критически статии пишеха не само професионалните критици, но и поетите Каралийчев, Разцветников и най-много Фурнаджиев. Особено интересни и критични бяха прегледите, правени от Фурнаджиев, на списанията и вестниците, прегледи, в които той поставяше и принципни въпроси за идейни и естетически позиции. В „Нов път“ се водеше борба против реакционните фашистки писания на Йордан Бадев. Изобщо „Нов път“ беше живо, борческо списание. С критическите си позиции и главно с поезията в него то си спечели голям авторитет.

В „Нов път“ се развиха и израснаха цяла група млади писатели, чието творчество, свързано с живота и борбите на народа, се стреми да решава проблемите на тревожната съвременност — което му придава актуелен характер. В списанието сътрудничаха много поети. Всички те имат своя дял в изпълнение на ролята, която то беше поело. Но неговият авторитет утвърдиха постоянните негови сътрудници Ангел Каралийчев, Асен Разцветников и Никола Фурнаджиев, лице на „Нов път“ даваха те със своето творчество. Тяхната поезия беше най-яркият израз на новото, тя възбуждаше остър интерес у читателите. Книги като „Пролетен вятър“ на Фурнаджиев, „Ръж“ на Каралийчев, „Жертвени клади“ на Разцветников — всички издадени от Георги Бакалов през 1924 г. — бяха заедно със „Септември“ на Гео Милев в оня момент най-високите постижения в българската литература изобщо. Те — тримата новпътци — бяха първите представители на оная литература, която Бакалов нарече септемврийска — термин, останал и приет от всички в нашата литературна история. Основните мотиви на първите им книги идат от Септемврийското въстание 1923 г. и от атмосферата на неговото потушаване: героизмът на борците, скръбта по жертвите, протестът против терора, мечтите за ново въстание и вярата в бъдещата победа на народа. Още в първата книжка от първата годишнина на „Нов път“ е поместен цикъл със септемврийски мотиви, озаглавен „Жертвени клади“: 5 стихотворения от Каралийчев и по едно от Разцветников и Фурнаджиев.

Литературата в „Нов път“ беше първата революционна антифашистка литература у нас. В творбите на Фурнаджиев, Каралийчев и Разцветников от оня период покрай актуелните им особености на революционна антифашистка литература бяха заложени и трайни черти от националната душевност на българския народ. В тях дишаше родното — онова родно, което е свързано с бунтовните стремежи и с жаждата за справедливост, присъщи на българския народ през всички векове на неговото съществуване. Тия творби с високохудожествени качества бяха ново явление в българската литература — един особен разцвет на поетичното слово. И тоя разцвет е свързан с името на Георги Бакалов. Литературната история ще отбележи с особено подчертаване значението на „Нов път“ като основен и пръв център на септемврийската и — взето в по-широк смисъл — на първата революционна антифашистка литература, а на неговия редактор ще признае заслугата като организатор на тоя център и като ръководител и насърчител на нейните творци. Не напразно всички почти, които са писали спомени за Георги Бакалов, изтъкват голямото въздействие на „Нов път“. „С какво вълнение разгрътахме първата книжка на „Нов път“! — съобщава Емил Коралов. — Списанието скоро стана един от „революционните учебници“ в нашите нелегални просветителни кръжоци.“ „Нов път“ — си спомня Георги К. Георгиев — се вля като живителна, спасителна струя в онемелите и смразени души на хората от българския трудов народ.“

*

Списание „Нов път“, първата книжка на което се появи на 1 дек. 1923 г. и което можа да продължи до средата на 1925 г., е безспорно най-големият актив на Бакалов през първата половина на 20-те години. Но не и единствен. През това време той издаде и няколко книги. В една от тях събра статиите си за Смирненски, в друга — „Сергей Нечаев и Христо Ботев“ — направи сериозен принос в ботевистиката, разкривайки момент от влиянието на руските революционери върху Ботев и връзките му с тях. После той издаде още четири книги за Ботев и връзките му с руските революционери.

Но най-важната книга, която представя Бакалова като литературен критик и теоретик, е „Беседи по изкуството“ (1924). В нея, полемизирайки с Вл. Василев, Й. Бадев и най-вече с Ив. Генчев, той излага своите схващания за изкуството, литературата, критиката и културното наследство. Соб-

ствено той обобщава своя дотогавашен литературно-критически опит, като изхожда от ония основни положения на марксистическата материалистическа теория на литературата, които бяха развити от Д. Благоев — за художественото творчество като отражение на обществения живот и действителността изобщо, за класовия характер на изкуството в класовото общество, за ролята на мирогледа. Книгата му „Беседи по изкуството“ — въпреки нейните слабости, дължащи се на Плехановото влияние и на тогавашния догматизъм — е първият опит у нас да се изложат системно основните положения на марксистическата литературна теория. Тръгнал по пътя на Благоев, Бакалов излиза на свой собствен път, постига свои формулировки и решения на въпросите, критическите му рецензии са основани винаги на ясни теоретични позиции. В развитието на марксистическото литературознание той заема видно място. Като литературен критик е изиграл извънредно голяма роля в българската литература. Неговото научноизследователско и литературно-критическо наследство обхваща проучвания и на нашето Възраждане, и на съвременната литература. Критиката на съвременната литература у него върви редом или се сменя бързо с историко-литературно изследване, теоретическите разсъждения — с конкретни оценки на писателите, погледът към миналото — с анализ на настоящето. И всичко е подчинено на една основна цел — да се докаже предимството на марксистическата мисъл и в областта на изкуството и литературата. Чувството на литератора у него беше подчинено на патоса на гражданина, за когото литературата е свързана с борбите в обществото.

Като критик той се беше възпитавал от критическите и естетически произведения на Белински, Чернишевски, Добролюбов. Но негов авторитетен и любим учител по въпросите на философията и особено на литературата си оставаше Г. В. Плеханов — макар този му учител да беше изгубил всякакъв кредит като политик поради погрешното си отношение към войната и после към Октомврийската революция. В своята книга „Беседи по изкуството“ Бакалов споменава съветски автори на литературни статии, цитира често Ф. Калинин и още по-често А. Луначарски, но в най-важните моменти на неговата книга са залегнали литературните схващания на Плеханов — на него се опираше. Според автора на „Беседите“ Плеханов е „единственият крулен марксист, който е разработвал въпросите на изкуството“. Бакалов подчертава настоятелно, че художествената литература има значение в „историческата борба“ на пролетариата „дотогава, доколкото може да бъде използвана“, „за повдигане на жизнените му сили“. Бакалов се бореше цял живот против теорията за „чистото“ изкуство. Той воюваше неотстъпно против безидейната литература, като обичаше да подчертава за себе си: „Аз винаги съм се придържал в утилитарния възглед върху изкуството, изразен от Белински между другото така: Който пее за себе си и върху себе си, презирайки тълпата, той рискува да бъде единствен читател на своите произведения.“ Литературата служи на народа, като отразява неговите борби. „И изкуство, и наука, и цялата идеология — обобщава Бакалов — е функция на живота, родена от него, служеща нему, т. е. създадена е от хората и за хората.“ Тия мисли той развива в „Беседи по изкуството“, дето излага своите литературни възгледи, както бяха се оформили у него до 1924 г. Предан ученик на Плеханов, той изяснява много въпроси с негова терминология или привежда направо като меродавно неговото мнение, макар да цитира и други теоретици.

Подчертавайки, че изкуството е класово и отражение на действителността, той правилно предупреждава, че то не е „просто копиране“ на тая действителност. Изкуството „разглежда“ действителността „критически и се стреми да долови нейните характерни особености, да представи главните съществени черти на едно явление“. Основен принцип, поддържан от Бакалов, е — че „решаващ елемент на художественото произведение е съдържанието, на което трябва

ва да отговаря съответната форма“. Една от големите заслуги на Бакалов е, че той до края на живота си подчертаваше последователно и неотстъпно като определящо идейното съдържание и се бореше против естетическия формализъм. Тая „безспорно огромна заслуга пред нашата литературно-критическа мисъл — според Тодор Павлов — в никой случай не е позволено да се подценява.“

Разбира се, Бакалов подчертаваше и това, че идейността трябва да бъде прогресивна. Както споменах и по-рано, той на много места в своите писания приема, че художественото произведение представя единство между съдържание и форма, при което решаващо е съдържанието. Но в своята критическа практика той не правеше идейно-естетически анализ — анализ, при който творбата се разглежда като единство между съдържание и форма. Както сам признава, неговата публицистична критика има друг строй — тя изтъква главно идейното съдържание. Но нека бъдем справедливи: това не беше лична вина, не беше лична слабост на Бакалов, а особеност на едно време, в което сектантството беше — в по-голяма или по-малка степен — обща болест. За онова време Георги Димитров в края на живота си казвал на Полянов: „Някога бяхме сектанти. . . По времето на твоите „Червенушки“.“

Като говорим за критиката, нека припомним още нещо. Според Плеханов „Научната естетика не дава никакви предписания на изкуството; тя не му казва: трябва да се придържаш в такива и такива правила и похвати“; „тя е обективна като физиката“. Нелепо би било — обяснява той — да хвалим тия автори, които изразяват приятни за нас обществени стремежи, и да порицаваме ония, които са изразители на неприятни. Защото „за критика, като такъв, става дума не „да се смее“ или „да плаче“, а „да разбира“. Така критиката запазвала характера си на истински научно дело. Бакалов възприема това гледище: „Обективната критика на марксизма — пише той в „Беседи по изкуството“ — не предписва правила на изкуството. Тя, като някоя точна наука, зема художественото произведение като даден факт и го изучава тъй, както точната наука изучава фактите.“

Плехановото схващане на критиката беше възприето и от Д. Благоев. За шастие в своята практика на критици нито Плеханов, нито Благоев, нито Бакалов са се придържали в подобна студена „обективност“ — те са заемали рязка своя позиция към изобразеното идейно-емоционално съдържание. Макар да повтаряше думите на учителя, Бакалов беше страстен изобличител на писателите, които смяташе за реакционни (т. е. изразяваха „неприятни“ за него стремежи), и вдъхновен ценител на ония, които отговаряха на основното му изискване — да пишат творби за живота на работническата класа и да зоват към борба за нов свят, като разкриват пороците на буржоазния строй (т. е. изразяваха „приятни“ стремежи).

Главна задача на критика според Бакалов е да установи „социалния еквивалент“ на дадено творчество. А това значи — да определи социално-идейните му елементи, най-важни от които са класовата принадлежност на автора и неговият мироглед. Това е заето буквално от Плеханов. От тоя принцип се ръководеше Бакалов, оценявайки творчеството на писателите несоциалисти и литературното наследство. Оттук отрицателната му оценка на Вазов, Елин Пелин, Пенчо Славейков и много други писатели, макар сам да чувствуваше и да пишеше, че Вазов е крупен поет със значителни заслуги пред българската литература, а Елин Пелин голям художник. А ги отричаше, защото, вместо да види „социалния еквивалент“ в самото съдържание на отразените образи и картини, той го търсеше направо в произхода, а за мирогледа на писателя съдеше не от творчеството му, а от публицистичните му изказвания.

Но тук е необходимо да прибавим, че Бакалов, който имаше гъвкав и търсещ ум, — след като беше живял в Съветския съюз и се беше отблизо запознал със

съветското литературознание — дойде по тоя въпрос до ново прозрение и сам коригира старото си становище. В една своя статия от втората половина на 30-те години, озаглавена „Публицистичната критика“ и поместена в сборника му „Днешната българска литература“ (1938), той със свойствения му рязък и категоричен тон се възмущава от неправилните разсъждения на един млад поет: „Каква заблуда. . . — да се извежда мирогледа на писателя изключително от неговата биография и се свързва по тоя начин писателят само с класата на своето произхождение, като се забравя възможността за неговото преминаване на други релси.“ Тук вече Бакалов се приближава до ленинското схващане за оценка на писателите.

*

През 1925 г., след като е прекарал два месеца арест, Бакалов успява да напусне със семейството си България и прекарва седем години в емиграция. Отива най-напред в Москва, дето стои 8—9 месеца, през което време става член на ВКП (б). От Москва е изпратен в Париж на работа в Съветското търговско представителство — в Париж тогава съветски пълномощен представител е Кръстю Раковски. В продължение на три години (1926—1929) в Париж той пише статии против фашисткия терор в България, полага грижи за защита на жертвите на фашисткия режим, участва в протестни митинги. Пише статии и спомена за Плеханов, Акселрод, Никола Габровски, печатани в съветски издания, отдето се превеждат и публикуват в Поляновата „Наковалня“. Занимава се с разпространение на съветски книги. Пропагандира съветската литература и култура. Написва брошура „Закрилата на труда в Съветския съюз и безпавието на българския работник“, изпратена и издадена у нас.

През 1929 г. се завръща в Москва и там развива изключително широка и плодотворна книжовна дейност. Той участва с удивителна енергия и размах в културния и литературен живот с обществено-политически, литературни, исторически и историко-литературни статии и студии. Следи внимателно развоја на съветското литературознание — нещо, с което подготвя преустройството на собствените си литературно-критически позиции. Помага на Сергей Городецки при превода на творби от Смирненски, за когото пише и статии. Публикува трудове и за други български писатели и за българската революционна литература. Издава книгите — на руски „Димитрий Благоев — дедушка българското пролетариата“ и на български „Христо Ботев — живот и поезия“. Пише предговори и бележки към преведените на руски избрани съчинения на Христо Ботев и „Бай Ганю“ на Алеко Константинов. И много, още твърде много статии и студии са излезли с неговото име през тия четири години. За своята дейност по препоръка на Анатолий Луначарски и по доклад на проф. Н. Державин той е избран за член-кореспондент на Съветската академия на науките.

*

Когато през 1932 г. се завръща в България, революционното работническо движение е в нов подем — в нов подем е и пролетарската литература. В родния революционен климат Бакалов диша с пълни гърди и — макар да е вече в навечерието на шейсетата си година, с младежки ентузиазъм се захваща за работа. Натоварен от партията, той организира и редактира „Звезда“ (1932—1934) и — след нейното забраняване — „Нова литература“ (1935—1936), — и двете списания двуседмични, и двете с много рубрики, обхващащи целокупния обществено-политически, научен, икономически, литературен и общокултурен живот. Между сътрудниците са обществени и културни дейци комунисти като Сава Гановски (Трудин), Жак Натан, Иван Стефанов и други — почти всички с псевдоними.

Бакалов тук е обкръжен от цяла редица млади пролетарски писатели: Христо Радевски, Георги Караславов, Николай Хрелков, Младен Исаев, Ангел Тодоров, Крум Пенев и мн. др. Към тях в „Нова литература“ прииждат още Пантелей Зарев, Крум Велков, Павел Вежинов, Андрей Гуляшки, Камен Калчев, Орлин Василев и редица други.

Най-много литературни статии, рецензии, критически отзиви и бележки в двете списания са излезли от перото на Бакалов. Почти няма автор от пролетарския фронт, за книгите на когото да не е писал. Той се чувства като водач на едно ново литературно движение, като ръководител на творческата дейност на събраните около него млади автори. Насърчава ги за техните постижения, укорява ги за слабостите, дава им наставления. Той написа възторжена статия в „Звезда“ за първата стихосбирка на Христо Радевски „Към партията“. Първите му думи са: „Както някога ние възторжено поздравихме сбирката на Христо Смирненски „Да бъде ден!“ като празник на улицата на пролетарската поезия, така и днеска в стихосбирката на др. Христо Радевски „Към партията“ ние с радост трябва да посочим най-високия пункт, до който в тоя момент е достигнала нашата пролетарска поезия.“ По-нататък той казва, че в сбирката „има истинска, искрена, дълбока поезия“ и че „Хр. Радевски разрешава на практика въпроса за партийността“. Така още от първата стихосбирка на Радевски той видя в негово лице големия талант, наследник на Смирненски.

По повод повестта на Караславов „Селкор“ той пише, че „Караславов разкрива гънките на класовата борба в съвременното българско село в живи образи“. Изтъква, че именно „с художествената си форма повестта „Селкор“ играе организираща роля. Това е най-голямата похвала, която може да се каже за една художествена книга в днешно време.“ Рецензията свършва със следната оценка: „Осезаемо и бързо Караславов се развива в крупен пролетарски белетрист.“ Когато се появи първата стихосбирка на Младен Исаев „Пожари“, Бакалов го поздрави, че „влиза в поезията с дар, който обещава и на който работническият читател гледа с надежда“. И верен на своята емоционална природа, в края на рецензията, като отбелязва, че „нашите поети“ се намират още в периода на идейна преустройство и на овладяване на формата, Бакалов изпада в лирически екстаз и възкликва: „Всичко ще бъде преодоляно, всичко ще бъде овладяно. Бъдещето — не, по-вярно казано, вече настоящето! — принадлежи на пролетарските поети. На работа, другари, бъдете барди на шурмуващата небеса!“. Само дълбоката и твърда вяра на комуниста в бъдещата победа — с каквато вяра живееше Георги Бакалов в ония трудни времена — можеше да изтръгне подобни оптимистични възгласи. И тая вяра не остана излъгана от историческото развитие!

И за други от пролетарските писатели се е отзовавал Бакалов с хубави думи. При всички случаи обаче е посочвал и слабостите им. Радостта на редактора-ръководител не пречеше на възискателността на критика — особено когато се касаеше за идейна слабост. Колкото се отнася до писателите, за които в онова време се смяташе, че стоят от другата страна на барикадата — А. Страшимиров, Елин Пелин, Йовков, Ст. Л. Костов и др., — те бяха просто отричани или почти отричани. Нека припомним, че тогава беше времето на левосектантския курс, когато безогледно се отричаше както много нещо от миналото на партията през тесняшкия период, така — и още по-рязко, почти всичко в литературата, което не е подчертано социалистическо — макар да беше творчество демократично, хуманистично, критическо-реалистично. Така с леката ръка на левосектантството се отричаше стопроцентово поезията на Лилив, смятана за формалистична и наречена от Бакалов „безкръвна лирика“, отричаше се и белетристиката на Йовков от някой си Тр. Духов, смятана за реакционна. Бакалов обичаше Лилив, но като социалист, теоретически, считаше поезията му за безполезна и не я при-

емаше. Вината тук беше на левосектантския курс, беше на времето — не на от-
делната личност.

И все пак — въпреки левосектантското ръководство на партията — Георги Бакалов, преодолял и фашистката забрана, издига своя глас на протест против процеса в Лайпциг. Той подписва апела на общоградския комитет за защита на Георги Димитров и помества статия в „Литературен глас“, в която призовава българските писатели да протестират против хитлеристкия съд.

Положението в партийните, а и в литературните среди се променя след речта на Георги Димитров в 1935 г. на Седмия конгрес на Коминтерна — реч, която е програма и апел за сплотяване на всички демократични, всички прогресивни сили начело с комунистическата партия, за борба против фашизма. Тогава левосектанството у нас беше преодоляно. А след Шестия пленум в 1936 г. — когато партийната работа беше преустроена в духа на решенията на Седмия конгрес на Коминтерна — започнаха и пролетарските писатели да се обединяват с другите прогресивни писатели за борба против фашизма и чрез художественото слово.

Както винаги, и сега, след 1932 г., Бакалов не е само редактор — той е активен участник в литературния живот и автор на книги. Веднага щом се завръща, той дава във в. „Поглед“ „Интервю за Съветския съюз“, което излиза и в отделна брошура. В него той продължава традиционната си дейност — да запознава българския народ с новия живот в страната на социализма и със съветската култура. По-нататък до края на живота му в 1939 г. марксистическата литература се обогатява с още 12 книги на различни теми: за Ботев, Чернишевски и Алеко Константинов, за Българското възраждане и националното революционно движение, сборници от критични очерци за съвременната българска литература, преводи от Некрасов и др. Особено място между тях заема брошурата „Против меншевизма в литературоведението“ (1934) — документ за идейния развой на автора като литературен критик.

Десет години по-рано, в 1924 г., в „Беседи по изкуството“ Бакалов беше по естетическите въпроси убеден плехановист. „Що се отнася до философията — а следователно и до философията на изкуството (разр. а.), — заявяваше той тогава — няма „стар“ и „нов“ Плеханов, а има само един велик учител.“ С това убеждение той отива и в Москва. Но през 1930 г. в Съветския съюз се поставя остро въпросът за издигане на литературознанието на „ленински етап“. Тоя въпрос се подема още по-енергично през 1931 г., като се насочва борбата против Плеханов: подлагат се на критика и преоценка неговите литературни възгледи, изтъква се неговият меншевизъм и в литературата и се поставят като основни задачи на литературната критика „овладяването на ленинския метод, борбата за болшевишка партийност“. Тая борба се пренася и у нас, дето влиянието на Плеханов в миналото беше извънредно голямо — простираше се не само върху Бакалов, но и върху всички останали комунисти. Пръв Трудин (Сава Гановски) повдига пред пролетарските писатели въпрос за ленинизирването на литературния фронт в 1931 г. („Диалектическият материализъм и литературата“ — в РЛФ).

Бакалов следи разискванията в съветския печат и още докато е в Москва, написва известна част от брошурата си „Против меншевизма в литературоведението“. Някои глави от нея излизат в РЛФ и „Звезда“. Той подлага на остра критика литературните възгледи на Плеханов, като им противопоставя ленинските естетически схващания. Особено интересна е главата „Плехановски и ленински подход към Толстой“, в която прави извода, че „разглеждането на Толстой от Ленина ще да си остане класическо, образцово приложение на марксизма към литературните явления“. Осъществява той своето перо към собствената си литературно-критическа практика и си открива редица „ос-

новни грешки“. Трябва обаче да се отбележи, че Бакалов пресилва твърде много в критиката си на Плехановите възгледи, като провъзгласява значителен брой от тях за меншевишки грехове. В Плехановия естетически кодекс далеч не всичко е порочно. Съветското литературознание днес, като отбелязва слабите страни на неговите естетически и литературно-критически възгледи, признава и големите му заслуги в развитието на марксистеската естетика и литературна теория.

Твърде силно акцентира Бакалов и на собствените си грешки. Но същественото тук е съзнанието за необходимостта от преустройство на нашето литературознание върху основата на ленинските концепции за литературата и изкуството. Ясно е, че у него е започнало това преустройство. Но възприел литературните схващания на Ленин като теория, той не можеше изведнъж да ги прилага пълноценно. Бакалов променяше постепенно и бавно отношението си към писателите, които по-рано смяташе за служители на буржоазията. През последните години на живота си (1935—1939) той се опитва да разшири рамките на прогресивната литература, като поставя в нея наред Ботев и Вазов, вземайки пред вид участието им в обществения живот и отражението на борчески и патриотични настроения. Вместо на мирогледа той обръща внимание на метода и взема в съображение отразеното жизнено съдържание в творбите. В една от статиите си от втората половина на 30-те години за доказателства на свои тези той взема в положителен смисъл разкази като „Тъмен герой“ и „Кардашев на лов“ и особено „Епопея на забравените“. Като отговаря при една анкета през 1937 г. на поставени въпроси за ролята на литературата в общественения живот и за мястото на българския писател в обществените борби, Бакалов пише: „Всекиму е ясно нейното обществено влияние, като се спомнят имената на такива нейни творци като например (за да изброим само неколцина от тях) Чинтулов, Петко Славейков, Каравелов, Ботев от преди Освобождението и Вазов, Михайловски, Алеко Константинов, Пенчо Славейков, Яворов, Смирненски, Гео Милев — след Освобождението.“ Това е вече решителна стъпка към ленинското разбиране на литературното наследство.

Но ако подценяваше известни български писатели, Бакалов беше свършено прав, като се бореше против упадъчната, реакционната, шовинистическата буржоазна литература. Нека си спомним статиите му „Муза в мундир“, „Мъртвата ивица в нашата литература“ — които направиха на времето си силно впечатление в широк кръг от читателските маси — или статии като „Войнствената поезия на г. Кирил Христов“, „Нашата поезия през войната“, „Regina mortua“ и др. Като се бореше против тая литература, той в същност подпомагаше развитието на демократичната и хуманистичната литература.

Мисля, че най-голямата заслуга на Бакалов през 30-те години е работата му с младите писатели и грижите, които полагаше за развитието на революционната пролетарска литература.

Бакалов прави обща оценка на младата пролетарска поезия през 30-те години. Макар да я насърчава с всички средства, той отбелязва и един нейн съществен недостатък. „Нашата поезия — пише той — изцяло страда от един съществен недостатък, който се състои в значителна (понякога пълна!) откъснатост на поета от живите извори на поезията, от допирането до чернозема. . . Нашите поети малко живеят с живота на оня колектив, чийто политически глашатаят искат те да бъдат“ („Днешната българска литература“). В тая откъснатост на пролетарската поезия от живота на работническата класа, от „житейската практика“, Бакалов с право вижда „смъртна опасност“ и зове за нейното преодоляване. Той ѝ поставя и конкретни задачи.

Какви задачи поставяше той пред пролетарската литература?

Той изискваше настоятелно от нея да си служи с метода на художествения реализъм — както тогава се наричаше социалистическият реализъм, — да бъде

действена, борческа. На пролетарските писатели той даваше за пример Некрасов, Салтиков-Шчедрин и най-често Горки и съвременните съветски поети. „Пролетарският поет — казва Бакалов на едно място — е преди всичко пролетарски борец“, а на друго място — „Борческият дух е един от основните признаци както на Ботевата, така и на пролетарската поезия“. Пред нея той поставише задачата да отразява и възпява в образи актуелните идеи на нашата епоха, пулса, тревогите, както правеше това Смирненски. „Поръчката, която времето е задало на нашата поезия — съветва Бакалов, — трябва да бъде изпълнена от колективните усилия на разнообразните търсения на много поетически таланти.“

Той изтъква правилно, че от новите поети се изисква все по-голямо и по-голямо майсторство, че те не бива да останат във формата и средствата си, дето са били техните предшественици, а да вървят към по-голямо съвършенство във всяко отношение. Нещо повече: той даваше конкретни указания как да се издигне на по-високо равнище и като съдържание, и като форма пролетарската поезия. „Изработете си свой език — поучаваше той авторите, — но език толкова ярък, че да поразява с новота, изразност и образност. Изработете си нови образи, но такива, че да се врязват в паметта със своята оригиналност. Разширете своите теми, като смело посегнете на всичко, което представлява някакъв обществен интерес. Хвърлете се във всички родове литературно творчество.“ Според Бакалов пролетарската поезия е длъжна да обхване всичкото богато разнообразие на живота, като се разшири и жанрово. И понеже над пролетарските писатели бдеше една свирепа цензура, Бакалов и тук намираше начин да се преодолее ограничението. „Като не ви е възможно с пряк призив „глаголом жець сердца людей“, както казваше руският поет, — то прибегнете към алегорията и баснята, търсете алюзия за сегашното в миналото, аналогия между онова, което е било, с това, което е днес.“ Каква широка и прекрасна програма, сложена пред пролетарските поети от онова време — програма, която засяга всички страни — и форма, и съдържание, и жанрове, като се вземат пред вид и всички обстоятелства. Можем да си представим с каква радост и готовност са я посрещнали младите автори.

Застанал на ленински позиции, Бакалов проникваше вярно в нуждите на литературата и в посоката на нейното развитие. Той съумя да намери най-подходящите форми и начини за творчество в онова време. Алегорията, баснята, историческите сюжети можеха да минат безпрепятствено през иглените уши на цензурата. Това важеше за цялата демократична и прогресивна литература: историческите романи през периода от края на 20-те години и през течение на 30-те получиха най-широко място в българската литература.

Програмата, представена от Георги Бакалов, не би била пълна, ако не се спрем и на една от най-хубавите му и богати по съдържание статии — „Изобразете героичното!“. Тая статия — станала ръководна в практиката на пролетарските писатели — той написва веднага след като в 1935 г. по някакъв начин е успял да посети Москва, гдето се срещнал с Георги Димитров. Останал във възторг от разговорите, които е водил с Димитров, той развива в същност неговите съвети и указания в статията си. Още заглавието — „Изобразете героичното“ — звучи като лозунг и повеля. Повеля на историческия момент.

Статията преди всичко е образец за езиковите средства и форми, с които Бакалов си служеше в оня момент. Въпреки фашистката цензура, която не допускаше научната марксистическа терминология, Бакалов съумяваше да внуши пределно ясно своите мисли на читателя. Той си изработи т. нар. езоповски език, в който класите стават „групировки“, класовата основа — „социално-групов фон“, революционното движение — „пролетно пробуждане“, освобождението от капиталистическия гнет — „пълно освобождение от зимните мразове и ледове“,

Георги Димитров — „оня борец от световна известност“, а Карл Либкнехт — просто Карл.

„Нашата епоха е пълна с героизъм.“ Така започва статията. Всяка епоха от историята — казва Бакалов — създава своята героика. Преди Освобождението героизмът се е проявявал във формата на хайдутството, а по-после — на „въстаничеството“. Във всяка епоха героиката има своите конкретни „реални носители“. В подтекста на статията се крие мисълта, че реалните носители на героизма в епохата на капитализма и фашизма са борците против буржоазния строй — комунистите и всички останали антифашисти. Те са героите на епохата. Но те не биха могли да се назоват открито. Поетите, белетристите трябва да откриват, възпяват и изобразяват героизма и на масите, и на отделните дейци. Революционерът, станал герой на литературното произведение, има силно обаяние и обществено възпитателно значение. Бакалов припомня „оня борец от световна известност, който бе заявил, че върху неговото оформяване като идейна и морална личност е оказал решаващо влияние Рахметов, герой-борец в романа на Чернишевски „Какво да се прави?“. Произведения с такива герои-борци трябва да създават и нашите писатели.

Бакалов е изтъквал винаги партийността на пролетарската художествена литература. Но през 30-те години под ленинското влияние той обърна особено внимание на идеята за партийност. По-рано — казваше той (като имаше пред вид литераторите-социалисти) — литературните историци и критици са излизали от руските революционни демократи „или от Плеханов и ония руски социал-демократи, които са прокаравали опортюнизма в литературната критика“. Днес обаче — продължава Бакалов — се налага „като господстваща идеята за партийност в литературата“. Проникната от партийност трябва да бъде и литературната критика, която за него е била винаги бойно оръжие. „Нашата критика — пише той — трябва да бъде бойка, публицистична критика.“ „Най-важният въпрос за критиката — цитира Бакалов в статията си „Публицистичната критика“ един съветски писател, чието мнение споделя — е: служи ли даденото произведение на делото“ („Днешната българска литература“). Критиката трябва да бъде научна, публицистична, трябва да даде политическа оценка на произведението и едновременно да бъде естетична. Изобщо Бакалов, който винаги е практикувал именно публицистичната критика, през 30-те години все повече и повече подчертава и теоретически нейния публицистичен, борчески партийен характер. Но сега вече изтъква, че трябва да бъде и естетична. Като защитава на едно място прогресивната, т. е. марксистическата критика, той определя така посоката, в която тя трябва да се развива и расте: трябва „да се стремим да я тласнем напред, да я направим борчески бдителна, да засилим нейната борба с враждебните идеологии, да я усъвършенствуваме като ръководство на борческата литература, да я направим дълбока, ярка, чрез нея да съдействуваме за новата култура“. Така ясно е подчертана ръководната, направляващата роля на критиката. Принцип, който и днес поддържа. Бакалов, пак в статията „Публицистичната критика“, обвинява някои, че не са „наясно по въпроса за единството на формата и съдържанието на художественото произведение“ и са „склонни да изнесат на пръв план формата, откъсвайки я от съдържанието. И като признава, че си служи с думите на съветската литературна критика Елена Усиевич, казани за руската критика, но могли да се отнесат и за българската — Бакалов настоява: „Нашата критика трябва да бъде бойна, публицистична критика. Тя трябва да анализира формата, изхождайки от съдържанието, и само такава критика може да даде истински естетически и формален анализ на произведението.“ Едно хубаво прозрение, една правилна мисъл.

Последните години на живота си Бакалов прекара в усилена работа над проблемите, които поставяше нашата обществена и литературна действителност, както и над проблемите на нашето Възраждане, на които той даде свое решение, — и българското националнореволюционно движение. За нашите предосвободженски революционери той написа редица статии и отделни очерци, като сочеше на своите съвременници техния борчески патос и готовност да се жертвуват за народното дело. Той изучаваше революционните традиции на нашия народ и осветляваше живота и делото на редица революционни дейци, като Раковски, Ботев, Левски и др. В тях си изследвания и очерци той следва указанията на Димитров в известния му доклад на Седмия конгрес на Коминтерна в 1935 г. В доклада си Георги Димитров призова комунистите да изучават и осветляват миналото на своя народ, исторически правилно, в марксистко-ленински дух, „за да свържат своята сегашна борба с неговите революционни традиции в миналото“, а не да предоставят на фашистките фалшификатори всичко, което е ценно в историята. Тъкмо това вършеше и Бакалов: осветляваше в марксистко-ленински дух миналото.

*

Огромно по обем и особено по разработваните проблеми е културното наследство на Георги Бакалов — тоя талантлив и смел ратник за създаване на нови духовни ценности. Другарят Тодор Живков в приветственото слово по случай 50-годишнината от основаването на Писателския съюз казва: „Димитър Благоев, Георги Бакалов, Тодор Павлов са гиганти на културния фронт, гордост за прогресивната интелигенция, за нашата работническа класа, за българския народ, гордост за комунистическата партия.“ Невъзможно е в една статия да се изчерпи богатството от постижения на Бакалов в нашето марксистическо литературознание и заслугите му за развитието на българската революционна социалистическо-реалистична поезия. Невъзможно е да се посочат и разяснят всички негови идеи за художественото творчество и за критиката. Продължител на делото на Димитър Благоев, той работи с безпримерно усърдие, измина труден и неравен път и стигна до щастливия момент, когато стъпи върху здравата и плодотворна почва на ленинската естетическа концепция. В онова мрачно и борческо време, между двете световни войни, той със своите знания и опит си спечели отговорното място на ръководител и вожд на цяло едно литературно движение — най-новаторското движение на пролетарската революционна поезия. Ония, които са работили с него, си спомнят добре как той се запалваше от всяка нова идея, от всяко ново начинание и как умееше да те зарази със своя ентузиазъм, да те убеди със своя оптимизъм, да те увлече със своята вдъхновена реч и да те подтикне към творчество.

Винаги заслушан в ритъма на времето, доловил нуждите на момента, той не познаваше бавния ход — и в прекия, и в преносния смисъл, — той бързаше от една работна площадка на друга.

С присъщата си оперативност той не оставяше да го чакат новите книги и актуелните литературни явления. За да бъде винаги в ритъма на литературния живот, той не обичаше дългите рецензии — той беше майстор на светкавичния отзив, изпълнен с ударни фрази, проникнати от утвърждаващ или отричащ патос.

С тези хубави черти на своята личност и дела Бакалов може да ни служи за пример и днес. Неговото литературно-критическо дело представя важна съставка в почвата, върху която израства днешното наше социалистическо литературознание.